

УДК 342.7

О.Б. Кафарська

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Прикарпатського юридичного
інституту Національного
університету «Одеська юридична
академія»

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Державотворчі процеси та історичні події в сучасній Україні обумовили як ніколи актуальність громадянського, національного, патріотичного, правового виховання та формування громадянської позиції особистості та молоді зокрема.

Громадянська позиція – це особистісна якість, характерною особливістю якої є високий рівень громадянської культури та наявність автономної свідомості, максимально незалежненої від впливів соціального оточення із пріоритетом внутрішніх моральних чинників мотивації поведінки. Формування громадянської позиції відбувається в процесі систематичного, планомірного впливу на особистість комплексу виховних чинників з метою прищеплення їй ціннісних орієнтирів, опанування громадянськими знаннями, вміннями і навичками суспільної поведінки, завдяки яким особистість виступає активним членом громадянського суспільства. Процес формування громадянської позиції особистості і громадянської культури загалом покладений на соціальні інститути, під впливом яких індивід прилучається до культурних надбань і стає повноправним громадянином суспільства. Основні риси громадянина, а, відповідно, і його громадянська позиція формуються завдяки сім'ї, освітнім закладам, позанавчальним об'єднанням та громадськості.

Проблему формування громадянської позиції особистості

досліджували І. Бех, М. Боришевський, В. Москалець (психологічні особливості становлення громадянина); Д. Тхоржевський, І. Огородник, О. Вишневський (теоретичні засади виховання національної та громадянської самосвідомості); І. Тараненко, О. Наровлянський, В. Оржехівський (зміст громадянської освіти) тощо.

Сім'ї належить вирішальний вплив на формування самосвідомості і моральних орієнтирів дитини, які стають базовим компонентом її життєвої позиції, яка надалі в умовах освітніх закладів і за сприятливого впливу громадськості трансформується в громадянську позицію. Саме сім'я має своїм обов'язком розвивати почуття власної гідності та взаємоповаги, і, таким чином, закладати в свідомість дитини розуміння правил суспільного співіснування. Тобто, сім'я створює умови для формування в дитини почуття відповідальності, вчить вболівати за інших, займати активну позицію у вирішенні спільних справ.

Сприятливість сімейного середовища для формування основ громадянської позиції підрастаючого покоління значною мірою залежить від культури сімейних взаємин, педагогічної компетентності батьків та рівня їх зацікавлення подіями в житті дитини поза межами сім'ї. Проте, сьогодні простежується нівелювання цінностей сімейних стосунків та зменшення авторитету батьків у вихованні дітей, що виникли в результаті надмірної уваги дорослих членів родини до матеріального добробуту.

Зосередженість батьків на розв'язанні економічних проблем, як правило, здебільшого надає непоправної шкоди сімейному спілкуванню. Унаслідок цього йому відводиться важлива роль у національно-патріотичному вихованні дітей і молоді та формуванні їх громадянської позиції. «Лише в умовах достатнього спілкування в сім'ї, – стверджують науковці, – дитина привчається обговорювати й оцінювати різні політичні погляди, суспільно-політичний лад, громадянську відповідальність за особисті вчинки і позиції, за долю рідного краю. Від питань, що обговорюються в сім'ї, залежить якість цілісного формування особистості, що відображає систему поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, покликаних формувати світоглядну свідомість і ціннісні орієнтації молоді» [1, с. 154].

Нерозуміння батьками механізмів формування гуманних взаємин з

дітьми, їх прагнення до рольової або власної позиції, в свою чергу, негативно впливає на формування особистісних якостей дитини, необхідних для вміння обстоювати власну думку, погляди, переконання, а, згодом, і громадянську позицію. Для нормального розвитку дітей необхідно їх сприймати і любити такими, як вони є, об'єктивно оцінюючи їх переваги й поблажливо сприймаючи наявні недоліки. Прийняття дитини такою, якою вона є, забезпечує її позитивне ставлення до себе, що має важливе значення для побудови в майбутньому конструктивних взаємин індивідуума із суспільством.

Позитивні результати сімейного виховання досягаються унаслідок підвищення рівня педагогічної культури батьків. Це можливо за умови активізації практики підготовки молодого подружжя до свідомого батьківства, створення на базі соціальних і освітніх установ центрів роботи з батьками тощо. Педагогізацію батьківського середовища слід спрямовувати на формування їхньої готовності до створення максимально сприятливих умов для гармонійного розвитку особистісних якостей дитини.

Закладені в умовах сім'ї основи особистісних громадянських якостей розвиваються та поглиблюються під час перебування дитини в дошкільному навчальному закладі, а далі – навчання в школі та на наступних етапах її розвитку.

Важлива роль в процесі формування громадянської позиції підростаючої особистості належить початковій освіті, адже якщо в молодшому шкільному віці діти не отримують належного виховання, то надалі у них можливий розвиток асоціального типу поведінки. І саме школа як основний інститут соціалізації молодших школярів бере на себе функцію корекції чи згладжування багатьох порушень, що виникають у процесі його особистісного функціонування під впливом батьків та інших людей, які оточують дитину.

Для учнів початкової школи характерним є прагнення якомога більше дізнатися про оточуючий світ. Тобто активізується формування світогляду, інтересів, бажань, а, відповідно, основ їх майбутньої громадянської позиції. Провідна роль на цьому етапі формування

громадянських якостей дитини належить педагогу, оскільки саме він має найбільший і незаперечний авторитет.

Використовуючи бесіду як оптимальний метод виховного впливу на дітей молодшого шкільного віку, педагог під час навчання, гри, суспільно-корисної діяльності збагачує їх духовний світ, допомагає диференціювати добро і зло, прекрасне і недосконале, і так формує їх погляди й закладає основи особистісних переконань.

Отже, від стилю поведінки вчителя, його вміння коректно обстоювати й аргументувати власні переконання, залежить утвердження в свідомості дітей правил суспільного співіснування й уявлення про особисту життєву позицію.

Результати численних психолого-педагогічних досліджень свідчать, що молодший шкільний вік у житті дитини відзначається «позитивною спрямованістю інтересів і настанов, є дуже сприятливим об'єктом формування позитивних звичок поведінки, але їх моральні погляди ще не стали переконаннями, не мають достатньо узагальненого характеру», тому навчально-виховна робота з молодшими школярами повинна бути спрямована на створення підґрунтя формування громадянської позиції, а саме, забезпечення умов для накопичення суспільно-корисних знань та формування вмінь свідомо оцінювати власні дії та давати об'єктивну оцінку поведінці інших [2, с. 262].

Натомість у підлітковому віці відбуваються істотні зміни в особистості школярів, зумовлені труднощами перехідного періоду від дитинства до дорослості. Для підлітків характерні критичність мислення, зменшення авторитету дорослого, що виявляється в стійкому прагненні мати власну думку. Особливої ваги в цьому віці набувають процеси формування самосвідомості, самооцінки, загострюється потреба в самостверженні та складаються певні морально-етичні переконання. На нашу думку, вищезазвані новоутворення виступають своєрідним каталізатором, рушійною силою процесу формування громадянської позиції.

Таким чином, у виховній діяльності необхідно враховувати, що діти підліткового віку виявляють схильність до наслідування, причому не лише позитивних, а й негативних прикладів. «Підліткам притаманна

схильність, – наголошує І. Бех, – наслідувати такі вчинки, які вони вважають типово дорослими; при цьому можуть запозичуватися погані звички, манери, словесна грубість, можуть перейматися крикливі риси зовнішності...» [3, с. 133].

Зважаючи на те, що підлітки мають нахили до антигромадських вчинків, виховні зусилля педагогів і батьків мають бути спрямовані на профілактичну роботу з метою зосередити увагу на позитивних громадянських якостях. Важлива роль в цьому процесі належить правовому вихованню, метою якого є формування в підростаючого покоління правової культури, яка передбачає знання прав і обов'язків громадян, поваги до законів і правил суспільного співіснування, усвідомлення громадянської відповідальності за здійснені вчинки та правопорушення, а також формування негативного ставлення до проявів беззаконня та правопорушень. М. Фіцула стверджує, що першочерговим завданням правового виховання в школі є створення необхідних умов для засвоєння учнями знання законодавства, підвищення їх юридичної компетентності та систематичне їх ознайомлення з актуальними питаннями права. Виступаючи підґрунтям для формування правової свідомості, правові знання допомагають учням узгоджувати свою поведінку та вчинки своїх товаришів із загальноприйнятими моральними нормами поведінки, а також із законодавчими вимогами, а, відповідно, й скеровувати свою поведінку в правильному напрямі. Наступним завданням правового виховання школярів є формування в них правової свідомості як сукупності правових уявлень, поглядів і переконань, що регулюють поведінку особистості відповідно до вимог законів [4].

Правове виховання учнів здійснюється під час навчально-виховного процесу, насамперед, при вивченні таких навчальних дисциплін як правознавство, історія, література, географія. Важливою формою позакласної та позашкільної виховної роботи є бесіди, лекції, диспути на правову тематику, зустрічі з представниками правоохоронних органів, діяльність молодіжних клубів та організацій.

В юнацькому віці актуальним для особистості старшокласника є формування світогляду, а саме, знань, поглядів і переконань щодо

оточуючого світу. З цією метою закономірними є зацікавлення учнів політико-економічними проблемами та пошуки ними естетичних та моральних еталонів. Той факт, що старшокласники «прагнуть самостійно розібратися в моральних проблемах і не люблять коли дорослі пропонують їм готові і категоричні переконання» [2, с. 332] є підтвердженням розвитку в цьому віці вмінь особистості приймати рішення на основі власних світоглядних позицій. З цього приводу Л. Орбан-Лембрик зауважує, що соціально-психологічна специфіка юності полягає в тому, що саме в ці роки відбувається активний процес набуття досвіду спілкування у суспільстві, становлення світогляду особистості, завершується формування соціальних установок, їх когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів [5].

Закономірно, що завдяки означеним аспектам розвитку особистості закладається установка на самовизначення особистості в суспільній взаємодії.

На цьому етапі шкільного виховання педагогу слід забезпечувати формування в учнів знань, умінь і навичок самовиховання, що є основними показниками зрілої особистості.

Освітні інституції, зокрема, школа, володіють широкими можливостями для розвитку ініціативності, свідомої дисципліни, почуття відповідальності, самовираження в навчальній та позакласній діяльності, що надалі створює сприятливі передумови для формування громадянської позиції молоді. Проте доводиться констатувати, що система освіти сучасної України потребує реформування з метою оптимізації громадянського виховання та створення максимально сприятливих умов для посилення виховних впливів, спрямованих на розвиток громадянської позиції особистості.

Період ранньої юності в житті людини є визначальним, адже учень отримує паспорт, який не лише засвідчує його громадянство, а й право брати активну участь у політичному житті своєї країни, зокрема у виборах членів державних органів влади, громадського самоврядування тощо.

Зокрема, вихованці вищих навчальних закладів перебувають на тому віковому етапі життя, який за результатами різноаспектних досліджень

визнано сензитивним для усвідомлення громадянських цінностей та осмислення пріоритетів громадянської культури. У цьому віці відбувається громадянське становлення особистості та її соціальна ідентифікація, а внаслідок активного входження та самоутвердження в суспільстві – усвідомлення виховних та культурних цінностей, формування духовних якостей і, відповідно, визначення та прояв активної життєвої позиції [3].

Зокрема, у педагогічному процесі з'являється більше можливостей у впровадженні спеціальних програм, які відповідають потребам суспільства. Враховуючи, що основна діяльність студентської молоді – професійно-пізнавальна, можна сказати, що її духовний пошук, прагнення до самовизначення в суспільстві є яскравим виразником педагогічних практик формування громадянської позиції. Відтак від активності молоді та її дієздатності залежать перспективи державотворення в Україні.

Важливе місце в формуванні громадянських якостей та зрілої громадянської позиції посідає ґрунтовне вивчення студентською молоддю культурно-історичних надбань рідного народу та виховання толерантності. Унаслідок ознайомлення вихованців зі славетними сторінками історії України, усвідомлення унікальності духовних цінностей нації, частиною якої є кожен з них, зароджується почуття національної гордості – невід'ємного чинника формування громадянської позиції та громадянської культури загалом.

Слід наголосити, що пріоритетна роль у процесі громадянського виховання належить рідній мові, відродження якої на різних етапах розвитку українського суспільства було найважливішим завданням національного виховання. Сьогодні знання української мови виступає потужним націооб'єднуючим чинником. Попри це важливо наголосити на необхідності вивчення іноземних мов, що сприяє консолідації, згуртуванню нації та усвідомленню кожним національних інтересів й людської гідності загалом. Відтак формується патріотизм і громадянськість, як домінуючі цінності у вихованні молоді.

Реальний стан практики громадянського виховання студентської молоді під впливом різних обставин і чинників (сім'я, освітні заклади,

позанавчальні об'єднання, громадськість) не завжди спроможний належно вирішувати означену проблему, тобто не дає очікуваних результатів. У сучасних умовах спостерігаються істотні утруднення в реалізації цілої низки аспектів громадянського виховання молоді. А саме – частина студентства не може самовизначити громадянську позицію. Відповідно відсутність власного досвіду та низький рівень соціально-правових та професійних знань, непідготовленість до конкуренції на ринку праці, а також морально-психологічна вразливість, сприяє розвитку «комплексу незадоволеності», упередженому погляду на буття в соціумі, недооцінюванню власних можливостей. Унаслідок розчарування в державній політиці та низького рівня сформованості громадянської позиції асоціальні та криміногенні явища в молодіжному середовищі (асоціальний песимізм, неробство, нехтування громадянськими обов'язками, наркоманія, пияцтво, грабіжництво тощо) стрімко зростають. Це переконливо підтверджують щоденні зведення, які подають відділи громадських зв'язків управління внутрішніх справ України, а також результати численних наукових досліджень.

Важливим чинником формування громадянської позиції є громадські об'єднання та організації, завдяки яким молодь реалізує свої прагнення до самостійної участі в житті суспільства і держави. Результати досліджень зарубіжних і вітчизняних учених доводять, що молодіжні громадські об'єднання виконують роль специфічного інституту соціалізації підростаючого покоління, який безпосередньо причетний до формування громадянина нової формації, здатного свідомо й активно працювати в різних сферах суспільного життя, а тому уможливорює формування готовності підростаючого покоління до: цивілізованих економічних відносин; політичних відносин на основі норм демократичної культури; відносин у духовній сфері на базі загальнолюдських цінностей тощо.

Слід зазначити, що процес розвитку молодіжного руху незалежної України започатковано ще в середині 80-х рр. ХХ сторіччя. Демократичні перетворення в цей час зумовили створення значної кількості різноманітних громадських молодіжних структур, які одержали назву «неформальні об'єднання молоді». Новітні організації відрізнялися від своїх попередників тим, що були незалежними від ідеологічного

контролю компартійних чиновників, допускали плюралізм думок і можливість обстоювати свою власну точку зору. Вони активно впливали на формування політичної активності молодих людей, пробудження їх національної самосвідомості унаслідок популяризації історії та культурної спадщини України. Ці неформальні організації, створені передусім на протигагу комсомолу, згодом трансформувалися в організовану систему українського молодіжного руху. До їхнього складу ввійшли Спілка української молоді, Союз українського студентства, Українська студентська спілка, Українська скаутська організація «Пласт», «Комітет української католицької молоді», організація «Українська молодь Христові» тощо.

Характерною особливістю молодіжного руху України є різноплановість діяльності та політичних уподобань громадянських молодіжних організацій. Таким чином створено необхідні умови для задоволення потреб у міжособистісному спілкуванні, що формує молодіжний досвід суспільної взаємодії. Діяльність громадських організацій у доступній, відповідно до віку формі впливає на розвиток громадянських якостей особистості, наприклад виховання у дітей любові до свого краю і народу, вивчення минулого України, збереження народних традицій тощо.

Метою Пласту – Української Скаутської Організації (1912, відроджено 1989) визначено патріотичне виховання, формування у дітей громадянськості, лицарства, всебічної обізнаності та фізичної досконалості. Завдяки ігровій діяльності, зокрема, унаслідок туристичних походів, спортивних змагань, ігор на місцевості, які є життєво необхідними для дитини, створено цілісну виховну систему, що ґрунтується на принципах природовідповідності виховної діяльності та врахуванні індивідуальних і вікових особливостей особистості.

Формування громадянських якостей у представників дитячих та молодіжних громадських об'єднань та організацій відбувається завдяки спеціально організованим умовам, за яких дитина, чи молода людина дотримуються норм і правил, прийнятих статутом, і, таким чином, усвідомлює непорушність державних законів, може обстоювати свою

позицію щодо життєвої необхідності їх виконання всіма суб'єктами суспільної діяльності.

Українська Студентська Спілка (1989), професійно- громадська політична організація ставить собі за мету сприяти процесам демократизації, захищати громадські права і свободи молоді, представляти інтереси студентства у державних органах, громадських об'єднаннях, надавати матеріальну та юридичну підтримку студентам, а також покликана сприяти розвитку їх наукової та культурологічної діяльності. Важливим аспектом діяльності цієї організації є вираження громадської думки молоді.

Соціологічні дослідження засвідчують, що серед усіх основних інститутів соціалізації юнаків і дівчат саме молодіжні організації мають досить високий рівень довіри та завоювали роль лідерів у формуванні громадянських якостей у молодих людей.

Таким чином, на основі проведеного аналізу чинників формування громадянської позиції особистості на різних вікових етапах її розвитку, можна стверджувати, що на сучасному етапі актуальною проблемою є вдосконалення громадянського виховання в умовах освітніх інституцій, тобто розробка такої моделі навчально-виховної роботи, практична реалізація якої здатна забезпечити формування громадянської культури, громадянської позиції студентської молоді, її готовності дотримуватись законів Української держави.

Література

1. Виховання національно свідомого, патріотично зорієнтованого молодого покоління, створення умов для його розвитку як чинник забезпечення національних інтересів України: аналітично-інформаційні матеріали. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 191 с.
2. Трухін І.О. Основи шкільного виховання: навч. посібн. / І.О. Трухін, О.Т. Шпак. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 368 с.
3. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: навч.-метод. видання / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
4. Фіцула М.М. Педагогіка: навч. посіб. / М.М. Фіцула. – К.: Академія, 2000. – С. 271-278.
5. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: посібник / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав. – 2003. – 448 с.

Анотація

Кафарська О.Б. Психолого-педагогічні основи формування громадянської позиції особистості. – Стаття.

У статті проаналізовано психолого-педагогічні основи формування громадянської позиції особистості. Наголошується, що основні риси громадянина, а, відповідно, і його громадянська позиція формуються завдяки сім'ї, освітнім закладам, позанавчальним об'єднанням та громадськості.

Ключові слова: громадянська позиція, громадянська культура, особистість, сім'я, освітні заклади, громадські організації, молодь.

Аннотация

Кафарская О.Б. Психолого-педагогические основы формирования гражданской позиции личности. – Статья.

В статье проанализировано психолого-педагогические основы формирования гражданской позиции личности. Акцентируется, что основные качества гражданина, а, соответственно, и его гражданская позиция формируются благодаря семье, учебным заведениям, общественным организациям, общественности.

Ключевые слова: гражданская позиция, гражданская культура, личность, семья, учебные заведения, общественные организации, молодежь.

Summary

Kafarska O.B. Psychological and pedagogical guidelines for the development civic identity. – Article.

The article analyzes the psychological and pedagogical foundations of civic identity formation. It is noted that the main features of the citizen, and, respectively, his citizenship are formed through family, educational institutions, public organizations and society.

Key words: civic position, civic culture, family, educational institutions, public organizations, youth.

